

Андрій Заяць
Львів (Україна)

М. ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО УСТРІЙ УКРАЇНСЬКИЙ МІСТ РАНЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ

У своїх наукових студіях видатний вчений не обійшов увагою міської проблематики, присвятивши цьому питанню кілька публікацій, але послідовно виклав свої погляди у багатотомній «Історії України-Руси» (тт. 5-6), до якої звернемося для оцінки внеску М. Грушевського у з'ясування устрою українських міст ранньомодерної доби.

М. Грушевський уперше в українській історіографії ґрунтовно і всебічно проаналізував основні блоки проблем пов'язаних з висвітленням устрою міст: заснування (т. зв. локація), надання магдебурзького права і його специфіка на українських землях та власне міське управління і самоврядування. Вчений звернув увагу на те, що магдебурзьке право почало проникати в Галицько-Волинську державу, ще з кінця XIII ст., а масово міста почали його отримувати вже у литовсько-польську добу. Спочатку це були території під владою Корони Польської: воєводства Руське, Белзьке та Подільське (XIV–XVI ст.), а далі землі у складі Великого князівства Литовського: воєводства Волинське, Київське і Брацлавське (XVI–XVII ст.). Детально вчений розглянув вплив та значення магдебурзького права на життєдіяльність міст, оцінивши його радше негативно ніж позитивно. Така думка базувалося на твердженні, що магдебурзьке право, запозичене в Україну у цілком готовому, сформованому виді, розривало органічний зв'язок міста з волостю і сприяло денационалізації міського населення. Пізніші дослідники теж по різному оцінювали магдебурзьке право: і негативно (В. Отамановський), і позитивно (Я. Кісь, Я. Ісаєвич, П. Сас, А. Заяць). Є підстави твердити, що не магдебурзьке право, а за-

конодавча політика польського уряду гальмувала розвиток міст. Окрім того, німецьке право не було чимось монолітним, раз і на назавжди даним, бо у різних країнах воно мало різні модифікації та назви. Магдебурзьке право несло у міста не дріб'язкову регламентацію їхнього життя, а певну його організацію, складовими якої були: особиста свобода міщан, впорядкування повинностей, просторова перебудова та міське самоврядування. Натомість міра впровадження цих складових у життя залежала вже від самих міщан. Щодо денационалізації міського населення, то це справедливо стосовно міст Руського та Белзького воєводств, але так не було у містах Волинського, Київського та Брацлавського воєводств, про що свідчать останні дослідження Н. Білоус та А. Заяця.

Історик цілком вірно підмітив змішування функцій ради і лави та підпорядкування останньої першій. Аналізу піддано інститут війтівства, який «був тим сполучником, що зв'язував відокремлену міську громаду, як маленьку державу, з державною системою» (Т. 5, С. 342). М. Грушевський звертав увагу на «надужиття» війтів щодо міщан. В містах з діничним війтівством війт відігравав ключову роль у системі міського управління та самоврядування. Діничність цієї інституції ще більше посилювало відчуття значимості та безкарності. Історики загалом схильні вважати війта чужорідним вкрапленням у міську громаду і для цього є вагомі підстави. Значна прибутковість цього уряду приваблювала до неї шляхту, яка навіть робила спроби законодавчо закріпити її за собою. Сама особа війта-шляхтича у міському середовищі певною мірою ставила його поза/над громадою, на яку війт дивився зверху, а сама громада цікавила його як об'єкт, що приносив прибутки. Тобто війтівство було певною синекурою, яка давала непоганий зиск при мінімальних зусиллях. Війти розглядали війтівство як певний капітал, який можна орендувати, заставити чи продати. Теоретично війт мав очолювати лише лаву і займатися судівництвом кримінальних справ, але у практиці життя лави і рада під загальним керівництвом війта творили те, що називалося магістратом міста.

М. Грушевський, вивчаючи міський устрій, виділяє різновиди українських міст, які мали магдебурське право. Найперше виділено Львів, де уряд війта був «інкорпорований» містом, що на думку вченого було «верхом міської самоуправи». У той же час суттєво важче було в містах, де уряд війта поєднувався з владою старости, що робило становище міщан особливо вразливим. Натомість у найгіршому становищі, на думку вченого, були приватновласницькі міста, в яких «якісь права міської громади [...] могли існувати тільки доти і остільки, оскільки хотів того дідич» (Т. 5, С. 352). В історіографії з цього приводу панує назагал така ж думка, хоча висловлювався погляд, що становище королівських міст не було кращим.

Значну увагу приділив М. Грушевський міському судочинству: проаналізовано джерела міського права, його публікації в Польщі (М. Яскера, П. Щербича, Б. Гроїцького), апеляційні інстанції. Звернено увагу на те, що Львів вважали містом, до якого йшли апеляції з руських земель Речі Посполитої. Дещо менше уваги приділено судовому процесу. Останні напрацювання дослідників показують, що в судочинстві застосовувалися як норми магдебурзького права, так і Литовських статутів та звичаєвих практик. Значний вплив на міське судочинство мали орендарі та державці міст (оренди і застави були загальноприйнятою практикою), а ними дуже часто були євреї. За справедливістю до суду зверталися не лише міщани, але й околична шляхта та селяни. Абсолютна більшість справ, що розглядалися в судах, була приватного характеру (мирові угоди, поручительство, обстоювання честі, «доброго імені», боргові зобов'язання, опікунство, розлучення і т.п.). Невелика частка справ мала публічний характер (вбивство, подружня зрада, крадіжка, «грабіж», погрози («похвалки»)).

Підводячи підсумок висловленого зазначимо, що внесок М. Грушевського у вивчення устрою українських міст Ранньомодерної доби був значною мірою піонерським, накресливши основні проблеми, над якими працювали практично всі дослідники міського життя тогочасних українських міст.

Список основних джерел та літератури:

1. Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1994. – Т. 5.
2. Іваницький С.М. Нове в історії міст під магдебурзьким правом у Великому князівстві Литовському / С.М. Іваницький // Праці комісії для виучування історії західньоруського та українського права. – К., 1929. – Вип. 6.
3. Ковальський Н.П. Источниковедение социально-экономической истории Украины (XVI – первая половина XVII в.). Акты о городах. – Днепропетровск, 1983.
4. Швидько А.К. Советская историография о сущности и роли немецкого права в городах Украины XV–XVIII вв. / А.К. Швидько // Вопросы германской истории и историографии. – Днепропетровск, 1975. – Вып. 3.
5. Сас П.М. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. / П.М. Сас. – К., 1989.
6. Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII ст. Міська влада і самоврядування / Н. Білоус. – К., 2008.
7. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – у першій половині XVII ст. / А. Заяць. – Львів, 2003.